

Szegedi Kőrös Gáspár (1525k-1563) – az első dokumentáltan sikeres magyar méhdagant-kezelő orvos

Szegedi Kőrös Gáspár (1525k-1563) – the first Hungarian doctor documenting a successful treatment of sterility caused by a myoma of uterus

Dr. Szabó T. Attila DSc

szabotattila@gmail.com

Initially submitted March 10, 2014; accepted for publication April 15, 2014

Abstract:

Analysing a case study -- a successful treatment of sterility caused by a myoma of uterus in the case of O. Kanizsai (1521-1571) and the medical care of her newborn baby – based on a rich correspondence between the medic, his host and his patient, presents contributions regarding the following main questions:

1. How we can characterize in the mid 1500th the relations between a Hungarian medical expert (Caspar Fraxinus 1525c-1561) his landlord (T. Nádasdy) and his wife (O. Kanizsai)– the patient?;
2. Which were the main steps in diagnosis and treatment of female sterility in Hungary in this period?;
3. What kind of professional relations may be traced between the medic of the Sárvár-court and the western (Austrian, German, Italian) medical centres?;
4. What was the possible role of the Sárvár-School (where the first book with lessons of Hungarian professional terminology were printed) in the birth of the first Hungarian professional monographs (*Ars medica* 1577k) and handbooks (*Herbárium* 1578; *Fíves könyv* 1595)?

A focused analysis of the correspondence between the medic (Fraxinus), the landlord (Nádasdy) and the patient (Kanizsai) the following answers can be outlined:

1. In mid 1500th in the Sárvár Court there were sincere, confidential and professionally well founded relations between the landlord, the medic and the patient;
2. The anamnesis, diagnosis and successful treatment of chronic female sterility has been performed according to the highest standards of the contemporary European science;
3. The professional relations of the Hungarian medic both toward the West (Vienna – now Austria, Presburg – now Slovakia, Padova, Perugia – Italia) and East (Gyulafehérvár – Alba Iulia –Weissenburg, Transylvania, now Romania) were stimulating;
4. The Sárvár Court – beside the more general significance of its School in Hungarian cultural history – may be regarded also as the first informal Hungarian Doctor School as well, due to its documented or still presumed role in the emergence of the first Hungarian medical monographs compiled by P. Melius (1578), G. Lencsés (1577k), A. Beythe (1595).

This analysis also demonstrates that in mid 1500th in the very middle of Europe, in the last period of the medieval Hungarian Kingdom – in counties belonging now to Austria, Hungary, Romania, Slovakia and even Ukraine – there were a professionally well trained, relatively successful, humanistic medical practice both among the aristocrats and among the urban population.

Keywords: History of medicine, XVIth century, gynaecology, female sterility, myoma, uterus, Hungarian medical language

Kulcsszavak: orvostörténet, XVI. század, nőgyógyászat, terméketlenség, méhdaganat, orvos-beteg kapcsolat, magyar orvosi nyelv, történeti természetismeret

„Az tudós mestert illeti, hogy tudós tanítványai legyenek”
Sylvester János, 1536/1539

Bevezető

Ez az írás a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat alapító szerkesztőjének, Bösze Péternek a felkérésére született, és a Semmelweis Orvosegyetemen az idézett folyóirat címével megegyező tantárgyban tartott *A magyar orvosi nyelv születése* című vetített képes előadás témába vágó részének, illetőleg az előadásból a Magyar Orvosi Nyelv 2013. évi augusztusi számában megjelent cikk szövegváltozata. Az idézett cikknek¹ egyetlen célja volt: előkészíteni az első magyarul írt orvosi nagymonográfia, Váradi Lencsés György (1530–1593) *Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica* című munkájával kapcsolatos kerek évfordulók méltó megünneplését.

Ezek az évfordulók 2013-ban a következők voltak:

- 515 éve született Nádasdy Tamás (1498–1562), aki a XVI. század minden bizonnyal legjobb magyar orvosát alkalmazta udvarában, felesége, Kanizsai Orsolya meddőségének (eredményes) kezelésére.
- 450 éve hunyt el Szegedi Kőrös Gáspár (1525 k.–1563), az első, dokumentáltan eredményes magyar méhdaganat-kezelő orvos.
- 435 éve jelent meg Kolozsvárott, özv. Heltai Gáspárné kiadásában, az első magyar nyelvű természettudományi kézikönyv, Melius Juhász Péter Herbárium az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól című orvosbotanikai munkája.
- 420 éve hunyt el Váradi Lencsés György (1530–1593), aki a Szegedi által képviselt orvoslás szellemében összeállította és 1577 táján Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájába kiadás céljából leadta az első magyarul írt orvosi nagymonográfia hat kötetének a kéziratát. Ezeket és további 2012/2013 folyamán esedékes (itt most nem említett) kerek évfordulókat egy helyszínen és egy szellemiség köti össze: Sárvár (*1. kép*).

¹ Szabó T.A., 2013, *450 éve hunyt el Szegedi Kőrös Gáspár (1525k-1563), az első dokumentáltan sikeres magyar méhdaganat-kezelő orvos*. Magyar Orvosi Nyelv, XIII., 1: 36-42.

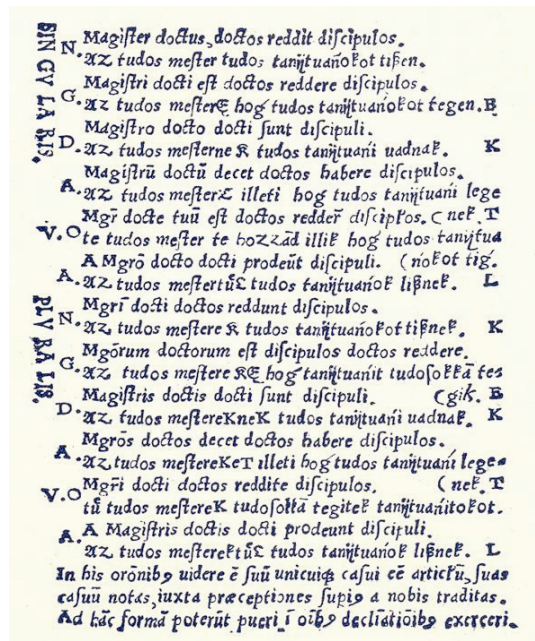
1. ábra A sárovari vár főbejárata (Szabó T. A. fényképe)

Sárovarújszigeten fogalmazta meg 478 éve Sylvester János a *Grammaticájában* – az első magyar nyelvű szakírást oktató könyvben – jelen írásunk mottóját. Az első pillantásra nyelvtani leckének tűnő oldalon a sárovari iskola szellemisége fogalmazódott meg. Ez a *genius loci* akkoriban Sárovaron a kor legtisztább európai forrásaiból táplálkozott: Nikolausz Kopernikusz Krakkó-já-nak, Jean Fernel Párizsának, Philippe Melanchton (2. kép) Wittenbergjének és Andreas Vesalius Padovájának szelleméből.

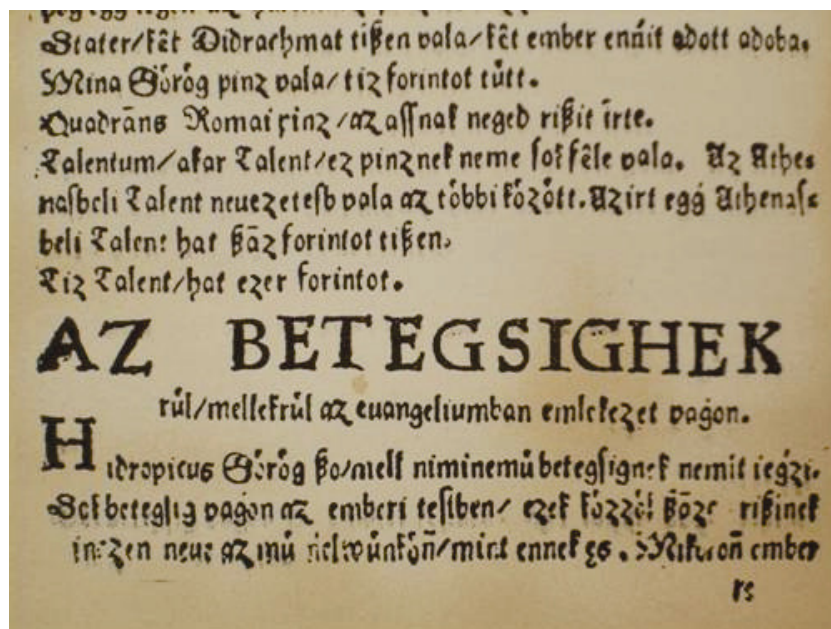
2. ábra Philippe Melanchton,
ahogy (Ajtósi) Albrecht Dürer látta 1526-ban

Ezt a szellemet itt – némi anakronizmusmal – „Sárovari Doktori Iskolának” (vagy röviden és kisbetűkkel írva „sárovari iskolának”) nevezzük. Ennek az iskolának 12 pontba, 12 különböző nyelvtani formába foglalt bármelyik példamondata a tanár és a tanítvány viszonyáról, egymás iránti kölcsönös felelősségéről minden mai magyar doktori

3. ábra A sárvári iskola szellemiségét tükröző
nyelvtani lecke Sylvester 1539-es Grammaticájában

Az sem kétséges, hogy mai tudásunk szerint az első, magyar nyelven nyomtatott orvosi szöveg is Sylvester Jánosnak – és ő révén a sárvári doktori iskolának – köszönhető, ez a Sárovaron kinyomtatott Új-Testamentum fordításának jegyzetanyagában olvasható (4. kép).

4. ábra Az első, magyarul nyomtatott orvosi szöveg,
Sylvester János Új-Testa-men-tum fordításának (1541) jegyzetanyagában

Kérdésfelvetés: Botanikusként, a magyar orvosbotanika (herbalizmus) kapcsán az 1970-

es években találkoztam először ezzel a témával. Azóta foglalkoztatnak azok a kérdések, amelyek ma, félszáz, sőt a főszereplők miatt félezer év elteltével is időszerűek:

1. Milyen emberi kapcsolatok, milyen körülmények álltak a magyar élettudományi szakírás európai mércével is jól mérhető kezdeteinél?
2. Hogyan illeszthetők be – ha egyáltalán beilleszthetők – a sárvári iskola szakírói körébe a különböző személyiségek, mindenekelőtt Szegedi Kőrös Gáspár és Lencsés György?

A témával való hosszas foglalkozás alighanem elfogulttá tett a szereplők megítélésében. Különösen elfogult vagyok abban a kérdésben, hogy visszavetíthetők-e a mai szigorú vagy éppen célzatosan túlzó elvárások az eredmények hivatkozás nélküli felhasználásának a tekintetében? A sárvári iskola két, itt részletesen nem tárgyalt kulcsszereplőjéről, Beythe Istvánról és Andrásról (apa és fia) tudjuk, hogy különböző okokból egyes írásaikat kölcsönösen egymás neve alatt nyomatták ki. Azt is tudjuk, hogy Beythe András – okkal, ok nélkül – 1595-ben nem tüntette fel Melius Péter nevét azon a *Fíves könyv*ön, amelyet esetleg éppen édesapjával közösen dolgozott át. Az sem kizárt, hogy megtudta: Melius orvosbotanikai munkájának nyomdai előkészítésében a kolozsvári Heltai-műhelynek a nyomdász feladatokat jócskán meghaladó szerepe lehetett. Úgy tűnik, a plágium, a szerzőség kérdése fél évezrede is problematikus volt a magyar szellemi életben.

* * *

Szegedi Kőrös Gáspárnak a dokumentumokkal bizonyítható nőgyógyászati érdeklődése és eredményessége, valamint Váradai Lencsés Györgynek ez irányú érdeklődése és szerepe a fejedelmi hölgyek (pl. Báthory István leánya, Grizeldis vagy Báthory Kristóf felesége, Bocskai Erzsébet) körében az *Egész orvosságról való könyv*, azaz *Ars Medica* esetében is felveti a két érintett közvetlen szakmai kapcsolatát, pontosabban annak a kérdését, hogy használhatta-e, és ha igen, milyen mértékben Lencsés György Szegedi Kőrös Gáspár irodalmi hagyatékát? Ennek a kérdésnek a megnyugtató tisztázása azonban további kutatásokra vár, a jövő kutatóinak a feladata.

Történetünk néhány kulcseménye

- 1525 táján megszületett Szegedi Kőrös Gáspár.
- 1527: Sylvester János Krakkóban tanult.
- 1539: Sylvester János Sárváron tanított és kiadta az első – magyar szaknyelvet is oktató – könyvét.
- 1543: Padovában elkészült Vesalius A. *De humani corporis fabrica* című munkája.
Somogyi (Melius) Péter megkezdte tanulmányait Sárváron, a Nádasdy-iskolában
- 1551: A sárvári iskola mecénása, Nádasdy Tamás Erdélyből Bécsbe küldte a magyar koronát.
- 1553: Kőrösi Gáspár első levele Nádasdy Tamásnak (Grynaeus–Vida 1988).
- 1554: Kőrösi emlegeti Nádasdynak Lencsést (i. m.).
- 1555: Kőrösi emlegeti Nádasdynak Lencsést (i. m.).
- 1561: Kőrösi Gáspár utolsó levele Nádasdy Tamásnak (i. m.).
- 1575-1586: Lencsés György feltűnt Báthory István udvarában.
- 1575: Heltai Gáspár kiadta Kolozsvárott a *Chronica az magyaroknak dolgairól* című munkáját.
- 1577 k.: *Egész orvosságról való könyv* I–VI. kézirata bekerült Heltai kolozsvári nyomdájába.
- 1578: Ugyanitt megjelent Melius Péter: *Herbárium*um.
- 1602: Basta hadai feldúlták Erdélyt.

Történetünk szereplői**Szegedi Kőrös Gáspár (1525 k.–1563)²**

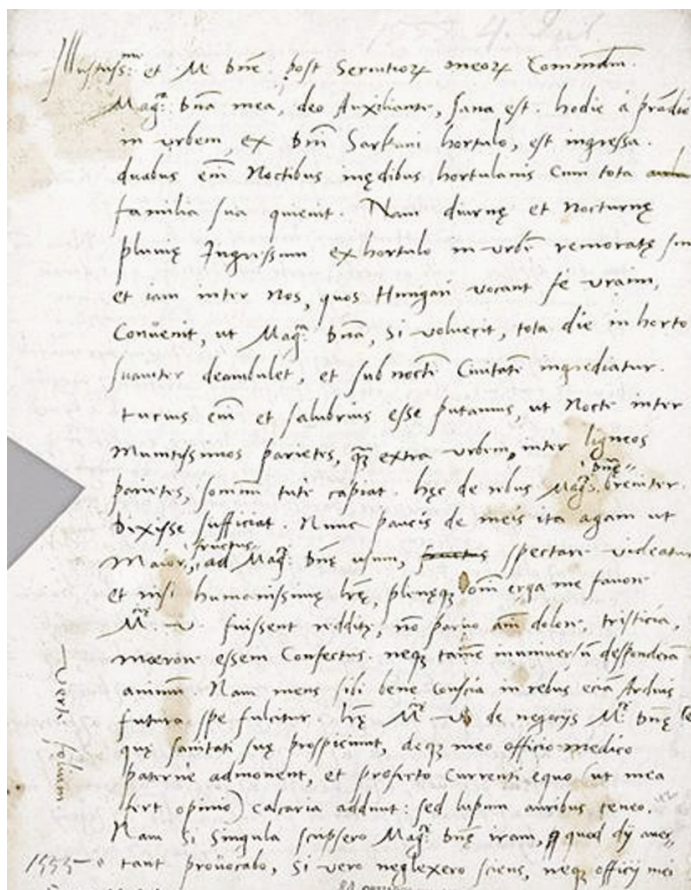
(Caspar Fraxinus Zegedinus)

1525 táján Szegeden vagy környékén született.

1552-ben Perugiában befejezte a padovai egyetemen kezdett orvosi tanulmányait.

1553 elején hazatért, és Sárváron Nádasdy Tamás nádor orvosa lett; betegei között – Nádasdyné mellett – főurak és magas egyházi személyiségek voltak.

1553 és 1557 közt Nádasdy Tamásnak írott levelei a magyar orvoslás értékes dokumentumai (5. kép).

5. ábra Szegedi Kőrös Gáspár saját kezű levele
Nádasdy Tamásnak 1554-ből

1555. júl. 4-én kelt levelét magyar nyelven írta.

1555-ben Sopronba költözött.

1556-ban Oláh Miklós érsek Pozsony város orvosául ajánlotta.

1563. augusztus 6-án Pozsonyban hunyt el (valószínűleg pestisben).

Nádasdy Tamás (1498–1562), a későbbi nádasdi és fogarasföldi báró Nádasdy Tamás, országbíró (nádor), Fogaras földjének ura, Horvátország és Szlavónia bánja, Vas vármegye főispánja, Szegedi Kőrös Gáspár sárvári munkaadója, korának egyik legműveltebb, legváltozatosabb életutat bejáró politikusa, egyik legtehetségesebb diplomatája, a török elleni háborúk sikeres hadvezére volt, aki az utókortól a *nagy nádor* epitheton ornanst érdemelte ki.

1498. június 2-án született Egerváron.

1520-as években részese volt IV. Lajos, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd

1535-től Kanizsai Orsolya férje lett.

1537-től Horvátország és Szlavónia bánja, Vas vármegye főispánja volt.

1542-től a Magyar Királyság országbírója és katonai főparancsnoka lett.

1551-ben Izabellától Gyulafehérváron megszerezte Habsburg Ferdinándnak a Magyar Szent Koronát.

1553-ban bárói címet kapott I. Ferdinánd magyar királytól.

1554-től a Magyar Királyság nádora (6. kép).

6. ábra Nadasdy Tamás (1498–1562) nádor, a sárvári iskola kialakítója és fenntartója
(http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1dasdy_Tam%C3%A1s)

1555-ben megszületett egyetlen fia, Nadasdy Ferenc báró, a későbbi „fekete bég”.

1562-ben Egervárott halt meg.

Nadasdy Tamásné Kanizsai Orsolya (1521–1571) korának egyik legműveltebb asszonya volt, kiterjedt levelezést folytatott ismerőseivel. Zala vármegye sok családjához fűzte rokoni kapcsolat. Ismert kertkedvelő volt. Lékán, a Szent Miklós plébániatemplomban, férje mellett nyugszik (7. kép). Halálával kihalt a történelmi Kanizsai család.

7. ábra Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolya (1521–1571),
Szegedi Kőrös Gáspár páciense

1521: megszületett Kanizsai Orsolya.

1532: Szapolyai János, Izabella férje, fiúsította.

1535: 14 éves korában feleségül ment Nádasdy Tamáshoz.

1555: Megszületett egyetlen fiuk, I. Nádasdy Ferenc.

1571: Kanizsai Orsolya Sárváron halt meg március 2. és május 2. között.

Az első sikeres magyar méhdaganat-kezelés dokumentumai Szegedi Kőrös Gáspár, Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezésében

Szemelvények és kulcsszavak az 1553 és 1555 közötti levelekből

(Forrás: Grynaeus–Vida 1988)

1553. szept. 12. Gáspár doktor levele Okicsról Nádasdy Tamásnak: érdeklődés Kanizsai Orsolya egészségi állapota felől: étvágy, szomjúság, menstruációs tünetek.

1554. március 6. Gáspár doktor levele Sárvárról Bécsbe Nádasdy Tamásnak: Kanizsai Orsolya meddőségének kivizsgálásáról és az ezzel kapcsolatban javasolt orvosi konzílium összehívásáról. Megbeszélés nemzeti György úrral (aki fiatal, és nem lehet kiigazodni a vallási hovatartozásán – ez a jellemzés az akkor 24 éves Lencsés Györgyre ráillik, a jóval idősebb és az udvarban ismertebb Perneizth Györgyre viszont nem): „A Nagyságos Úrnő [Kanizsai Orsolya] dolgát [...] úgy kezeltem, hogy semmit sem hagytam el, ami a fogamzás kivizsgálására vonatkozik, azon kívül, ami semmiképpen sem történhet meg az ön távollétében. [...] A mézsört a nagyságos úrnő [...] kiitta március 5-én, alvás előtt, miután előbb jól vacsorázott. [...] Reggel, amikor megkérdeztem, azt felelte, hogy hascsikarást és kevés fájdalmat érzett. [...] Március 6-án reggel éhomra Anna nagyságos úrnő és Sennei Orsolya jelenlétében kétszer kivizsgáltam fűszerszámok füstölésével, és a szándéknak megfelelően egybehangzó volt valamennyi vizsgálatom, a többi jelre nézve Nagyságod távollétében nem akartam kérdezősködni”.

„[...] véleményem szerint Nagyságtok kérjen a királyi felségtől engedélyt egy vagy kétnapos hazatérésre [Bécsből?], és hozza magával Sárvárra a két kiváló doktort, Pétert és Józsefet.”

„[...] ha Nagyságotoknak úgy tetszik, én megyek el Önhöz [Bécsbe], ahol a kiváló doktorokkal egybevetném véleményeinket a nagyságos úrnő dolgáról, majd velük és Nagyságotokkal együtt újra visszatérnénk Sárvárra; [...] ha mindnyájunk azonos véleménye szerint úgy látszik, hogy a nagyságos úrnő viselő, a betegségek kezelését abba kell hagyni, ha nem, szorgalmas igyekezettel majd mi hárman minden szellemi képességünket latba vetjük, a nagyságos úrnő jövőbeni kezelésére [...] Úgy vélem ugyanis, hogy hat éles szem többet lát kettőnél. [...] Bármit akar Nagyságtok, ugyanaz nekem is tetszeni fog. Hiszen amíg élek, mindig az emberek javát szolgálom. S mivel látom, hogy a nagyságos úrnő betegségeinek elűzésére nagyon is szükséges az orvostudomány, felajánlom Nagyságtok használatára szorgalmamat, hűségemet, minden igyekezetemet, virrasztásaimat [...] megkezdtem volna a kezelést Lékán, míg Pozsonyba érünk, ha nem rontott volna ránk a jelenlegi gyanú [ti. hogy Kanizsai Orsolya már áldott állapotban volna].”

„Minderről szorgos eszmecserét folytattam nemzeti György úrral, mindkettőnk ügyfelével [!], akinek nagyon tetszik ugyanez a terv. [...] Naponta jobban érzi magát”.

„[György úr] Német ugrással táncol, és lutheránus módon eszi a húst, bár tagadja, hogy lutheránus, amit én nem hiszek; Ön se higgye, a szent Istenre mondom. Gáspár doktor, Méltóságok és Nagyságtok Hűséges szolgálója”.

1554. március 8. Kőrös Gáspár levele Sárvárról Bécsbe: „Jelenleg [...] nagyságos úrnőm és a derék György úr igen jól vannak. [...] Sárvárott várom Nagyságtokat a jeles doktorokkal együtt [...] ha nem, elmegyek Önhöz, hogy tárgyaljak nagyságos úrnőm ügyeiről”.

„Cincius irhái [pergamenjei] vannak ugyanis a fejemben, el kell azokat adnom a jeles doktoroknak. [...] [ez okos] éber vevőket követel, mint amilyenek a bécsiek. Ezt tréfásan, amazt komolyan mondom.³ [...] Jelenleg nagyon szükségesek nagyságos úrnőm használatára a papírra felírt gyógyszerek, ezért nagyon kérem Nagyságotokat, hogy a leghamarabb vásároltassa meg [...] szükséges, hogy most fel legyenek szerelve e dolgokkal, nehogy esetleg [...] valamiféle balszerencse szele lopakodjék be. Ha gondoskodni akarsz a nagyságos úrnő életéről, siettesd azt a követet [...] A dolgok ne legyenek idejétmúltak.”

1554. március 9. Kőrös levele Sárvárról Pozsonyba (?) Nádasdy Tamásnak: „Tamás papnak beszámolót adtam [...] A lényege az, hogy a [...] kapott pénzt arra használja fel, amire megbízást adtak neki. És Olaszországban a legünnepélyesebben köszöntse nevemben a barátaimat. [...] Azt pedig, hogy komám, az olasz orvos [Andreas Matthioli] jövőendő útitárs legyen-e, nem tudom, miért kell annyi ideig halogatni. [...] szeretném megkapni azokat az orvosságokat, amelyeket egy lapra jegyeztem fel. Ha ugyanis ha valami baja esnék nagyságos úrnőmnek, [...] amíg Bécsbe küldünk, esetleg olyasmi következik be, amire nem számítottunk [...] A nagyságos úrnő [...] jól van. [...] jól eszik és iszik, kellemesen alszik, jó a vizelete [...] A lába [...] nem dagad [...] nem látom [...] betegségnek [...] semmiféle jelét. [...] Hiszen az emberi test alá van vetve minden betegségnek, ám jelenleg nem látok semmilyen rossz jelet [...] Ami a köztünk lévő megegyezést illeti, sohasem akartam semmi egyebet a Nagyságotok által adott szónál. [...] Szükséges ugyanis, hogy az ember, amíg él, higgyen a másiknak. [...] Ezért semmi kétségem sincsen a köztünk kötött megegyezés felől, inkább [...] úrnőm egészsége miatt aggodalmaskodom. [...] Mert mihelyt meg kell kezdeni a kezelést [...] előbb meg kell

oldanunk a jeles doktorokkal együtt az új fogamzással kapcsolatban támadt gyanút. [...] Nem szeretném Nagyságod [...] jó várakozását megtéveszteni az én egyszerű véleményemmel egy ilyen nehéz, veszélyes, eddigelé bizonytalan dologban. [...] Ezért szeretném, hogy a jeles doktorok idejöjjenek, vagy én menjek hozzájuk. Mindamellet sokkal jobb lenne, ha ők jönnének hozzánk, ahol saját szemükkel nézhetnének meg mindent”.

„Élj boldogul! Gondoljon Nagyságtok a könyveimre.”

„Mind a nagyságos úrnő, mind a derék György úr jól érzi magát, s ők is kívánják Nagyságtoknak a legjobb egészséget. [...] Jó viszonyunknak nincsen híja. [...] Ha van ideje rá, küldjön nekem Nagyságtok ceruzát kis növények lerajzolására”.

1554. március 25. Kőrös levele Sárvárról Nádasdy Tamásnak Kanizsai Dorottya sárvári egészségügyi ellátásának megszervezéséről: „Nem akarnék orvost [...] olyan önteltet, mint amilyenek az italos németek, akik orvosnak tartják magukat, mihelyt orvosaiktól megtanultak egyfajta főzetet, és nem fogadnak szót az orvosok előírásainak. [...] Szolgát akarok, nem urat; fűszerszámost, nem fűszerszámos orvost. [...] nem akarom, hogy öntelt legyen, [...] aki őt, de legalább négy órán keresztül akarja cicomázni magát. [...] ahogyan nem akarok a következő három hónapra gyűrűjét fitogtató, feleselgető, hajthatatlan és állatias fűszerszámost, úgy azon asszonyokat sem akarnám, akik rátartiak, gőgösek, minduntalan az őseiket emlegetik, italosak, bűdösek, bakszaguk van, ostobák, szószátyárok. Mert tisztességes családjának tisztességes, szemérmes, józan, alázatos nő szolgáljon”.

„Amint a nap és egyéb körülmények alkalmat nyújtanak rá, nem leszek hanyag, csak legyenek ott a gyógyszerek, melyeket a papírlapon [írtam fel] Nagyságtoknak Csúnyon, hogy küldessenek el, hiszen azok nélkül nem kezdhető meg a kezelés. Ezért szeretném, ha azok az orvosságok mihamarabb itt lennének. Nagyságtokat nádorként várom, nem fűszeresként. [...] Lelkemből kérem ugyanis Istent, hogy igazi s nem mondvacsinált nádorként térj vissza nekünk, sőt egész Magyarországnak.”

„[...] azt fontolgatom, keressünk néhány helyet Léka környékén a nagyságos úrnő használatára. Ha tehát úgy tetszenék nagyságos Batthyány Ferenc úrnak, hogy az ő birtokait is szemügyre vegyük, szívesen magamra vállalom nagyságos Ferenc úr ama helye bejárásának egész terhét a nagyságos úrnő számára. Ezt hivatalos embereihez írt levéllel igazolja, s figyelmeztesse őket rá. Húsvét napjának délutánján, 1554-ben Sárvárról Gáspár doktor Méltóságtok és Nagyságtok szolgálja és fia.”

1554. március 29. Kőrösi levele Lékáról Nádasdy Tamásnak Kanizsai Dorottya egészségügyi gondozásáról: „Március 29-én érkezünk Lékára [...] egészségesen és épen, bár március 28-án indultunk útnak Sárvárról, és aznap Csepregen fürdés miatt pihenőt tartottunk. Azt akartam ugyanis, hogy nagyságos úrnőm ne érezze a hely s a levegő hirtelen változását; a nagyságos úrnőn kívül a többi lány csoportja megfürdött.”

„[...] ma délután a derék Ferenc úrral készülünk megsejlelni a szomszédos kellemesebb helyeket a nagyságos úrnő számára, és holnap reggel a régi betegség kezeléséhez látunk, [...] Azt akartam ugyanis, hogy a nagyságos úrnő az út fáradalma után egy napot pihenjen. [...] az [...] úrnő [...] egészséges, és jó reménységgel viseltetik jövőbeli egészsége iránt. Bennem senki sem fogja hiányolni sem a szorgalmat, sem az orvoslásban való hűséget [...] Mi nem hagyjuk cserben magunkat, remélem, Isten sem fog cserben hagyni bennünket.”

„Várom a gyógyszerészt, akinek valami helyet kell készíteni a kastélyban, ahol, amikor akar, tüstént tüzet is tudjon csinálni. [...] Ezért én [...] a jövőendő gyógyszerésszel együtt a

jegyzők akarata ellenére kiválasztottam [egy] helyet hogy ott állítsa össze, főzze, készítse a nagyságos úrnő számára való valamennyi orvosságot. Nem tudtam ugyanis az orvosságok elkészítésére a kastélyban ennél alkalmasabb helyet találni.”

„A derék György úr húsvét másodnapján, miután előbb kötőró italt ivott, hét lednek nagyságú kövecskét vizelt, s tüstént meggyógyult e hosszú életre méltó ember”
[Kiemelés tőlem Sz. T. A.].⁴

„A nagyságos úrnő elkezdte a kenyeret magyar módra vajjal, tojással készített fonott alakban enni. A magyarok tyukmonyos kalácsnak vagy vajas kalácsnak hívják. Talán lassanként hozzálát majd az egyszerű kenyérhez is, adja Isten, amen.”

Kulcsszavak és szemelvények az 1554 és 1559 közötti levelekből

(Forrás: Grynaeus–Vida 1988)

Az 1554 április 4. és 25. között Kőrös Gáspár, Kanizsai Orsolya és Nádasdy Tamás közötti levélváltások témánk szempontjából fontosabb kulcsszavai: aranyér, levegőn járás, gyógyszervásárlás Bécsben, asszonyi tanakodás, nádorispánság, nádori kötelességek, lelki izgalom, testi betegségek, a vigasztaló orvos, az áldott állapotban lévő nő lelki gondozása (hogy kettőből egy egészséges emberke legyen); Perneizth György vesekövei, ellenségeskedés, harag és a betegségek; csömör, görcsök, szirupok, étel, ital, gyógyfüves fürdők, lép és hasdagadás, növényrajzolás.

Az 1554 június. 4. és november 26. között Kőrös Gáspár, Kanizsai Orsolya és Nádasdy Tamás közötti levélváltások témánk szempontjából fontosabb kulcsszavai: orvosi előírások betartatása, beteglátogatás, diéta, napirend, a méhdaganat diagnosztizálása és „félelmetes nehéz” kezelése; a daganatosztató, csökkentő gyógyszerek bejuttatása a méhbe; a doktor feladata; disputáció Bécsben a magyar asszonyok fájdalmáról, Hippokratész *De sterilibus* című munkájának tanulmányozása és a megfelelő kezelés megtalálása („magam valódi tapasztalataiban bízom”, de „Isten kezét nem húzza görcs”); a kancsal kuruzsló és a lignum gallicum; „nem létezik nálam szerencsésebb orvos”; a tiszta, derűs arc és a jövőbeli egészség; a peripatetikus iskola tanításai; a siennai Mathiolus doktor (Szegedi keresztkomája!) tanításai; a velencei, bécsi és sárvári gyógyszertárak, annak bejelentése, hogy 1555-ben ki kíván lépni Nádasdy szolgálatából, és városi, polgári orvos kíván lenni; a méh sok éve szerzett daganatának a természete és gyógyítása.

Az 1554 december 4. és 1555 augusztusa között Kőrös Gáspár, Kanizsai Orsolya és Nádasdy Tamás közötti levélváltások témánk szempontjából fontosabb kulcsszavai: a havibaj napjának a megállapítása, a méhdaganat újbóli kezelésének megkezdése; a természet szerepe a betegség gyógyításában; a vizelet állapota és a fogantatás közötti kapcsolat; egy veszélyes tévedés: a havivérzés elnyomása; a füstikefőzet használata; a várandós nő mozgása, a soproni kert, mint egészséges környezet Kanizsai Orsolya számára; Arisztotelész tanúbizonysága a fiúmagzatról; a nehéz szülésről való oktatás és jókívánságok a szerencsés szüléshez; szülés [téves prognosztizálása] augusztusra.

Az 1555 szeptember 23. és október 7. között Kőrös Gáspár, Kanizsai Orsolya és Nádasdy Tamás közötti levélváltások témánk szempontjából fontosabb kulcsszavai: a szerencsés szülés napja közeleg, de „sok eshet le a száj és a falat között [nagy a kockázat]”; prognózis arról, hogy Nádasdy rövidesen „jó fiúnak lesz jó atya” (8. kép), aki a maga részéről feleségének azt tanácsolja, hogy „élj az Isten adta eszeddel”; Gáspár doktor

magyarázza, miért tévedhetett „a magzat kialakulásának ideje” tekintetében, és arról panaszkodik, hogy „inkább legyen tíz férfi, mint egy nő” betege; majd az október első hetében írott levelek már csak a várakozásról, az aggódásról és a bábák megválasztásáról szólnak.

8. ábra I. Nádasdy Ferenc (1555–1604), a fekete bég,
Szegedi Kőrös Gáspár méhdaganat-kezelésének „emberi eredménye”.
Kép forrása: [http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1dasdy_Ferenc_\(hadvez%C3%A9r\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1dasdy_Ferenc_(hadvez%C3%A9r))

Szegedi Kőrös Gáspár levelezésének (feltételezhető) hatása a magyar orvosi nyelv XVI. századi alakulására

Az előbbieken idézett dokumentumok önmagukban is érdekesek és fontosak. De különleges jelentőséget kapnak, ha elfogadjuk azt az (egyelőre csak igen valószínű) feltételezést, hogy 1553 és 1559 között Gáspár doktor és Váradi Lencsés György együtt is megtanácskozta Kanizsai Dorottya kezelését. Szegedi Kőrös Gáspár akkor javakorabeli, 28–34 esztendőes doktor volt, és már csak 4 éve volt hátra az életből, hiszen a doktorok igencsak hullottak ezekben a járványos időkben. A „német ugrással táncoló” Lencsés György akkoriban 23–29 esztendőes, feltörekvő, értelmes udvari ember lehetett. Ha feltételezésünk helytálló, akkor az is valószínű, hogy a két okos fiatalember kedvelhette egymást. Ennek a feltételezésnek azonban eddig csak közvetett bizonyítékai kerültek elő:

Szegedi Kőrös Gáspár és Váradi Lencsés György „egyívásúak” voltak – bár Szegedi úgy öt évvel idősebb, és huszonéves korára sokkal iskolázottabb volt.

Az idézett levelezés idején Nádasdy Tamás („koronaügyben” is) gyakran megfordult a gyulafehérvári fejedelmi udvarban, tehát könnyen kíséretébe keveredhetett Váradi Lencsés György.

Gáspár doktor gyakran emleget leveleiben bizonyos „György urat”. Ezek között az említések között olyanok is vannak, amelyek Lencsés Györgyre nem illenek, de olyanok is, amelyek rá is vonatkozhatnak.

1559. október 15-én a következőket írja Nádasdy Tamás Bécsből Sárvárra, Kanizsai Orsolyának: „Vettem leveledet, ez mastani októbernek 13. napján Sárváratt költet, Prukey Balázs által, hol azt írod azért, hogy mind Ferenczel egyetemben jó egészségben vagy [...] Továbbá hol azt írod, hogy immár egy heti vagy, hogy **Lencsést hozzám bocsátád, én Lencsést nem láttam, nem is tudom, ki légyen az**” [Kiemelés tőlem, Sz. T. A.].(9. kép)

9. ábra Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya tumbája Lékán (AU)
(Fénykép: Szabó T. A.)

A végső és igencsak meggondolkodtató érv Szegedi Körös Gáspár és Váradi Lencsés György személyes ismeretségére szakmai jellege miatt messze túlmutat a nemzedéki és udvari párhuzamokon. Aki ugyanis alaposabban foglalkozott az első magyar nyelvű orvosi nagymonográfia, az 1577-ben Kolozsvárott nyomdába adott, de először és hiányosan ugyanott csak 1943-ban kinyomtatott *Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica* hat kötetével, annak nem kerülhette el a figyelmét, hogy ennek a munkának legjobban kidolgozott és legeredetibbnek tűnő részei éppen a nőgyógyászati vonatkozások: a női és a férfimeddség kezelése, a méh (akkori szóhasználatban: madra) betegségei, a terhesség, a szülés és szoptatás, egyszóval a női betegségek.

IRODALOM

ASZTALOS Bernadett 2010. „If God is with us, who is against us...”. *The Private Life of Tamás Nádasdy in Four Aspects, on the Basis of Archival Sources*. PhD Thesis, Pázmány Péter Catholic University, Doctoral School of History Modern Intellectual History Department.

http://www.btk.ppke.hu/phd/tortenelemtudomany/asztalos_bernadett/tezis_en.pdf.

(Letöltés ideje: 2013. június 17.)

GRYNAEUS Tamás – VIDA Tivadar 1988. *Szerelmes Orsikám ... A Nádasdyak és Szegedi Körös Gáspár levelezése*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

<http://mek.niif.hu/05100/05134/html/rmm0014.html>. (Letöltés ideje: 2013. június 17.)

SZABÓ T. Attila 2010. Váradi Lencsés György (1530–1593) „*Egész orvostudásról való könyv, azaz Ars Medica*” című könyvének tartalomjegyzéke és mutatói, mint a XVI. századi magyar orvosi nyelv kincsestára. Magyar Orvosi Nyelv 10/1: 27–41.

Lábjegyzetek

1. Szegedi Kőrös Gáspár (Caspar[us] Fraxinus Zegedinus) neve a szakirodalomban magyarul és latinul különböző formákban bukkan fel. A továbbiakban többnyire a Vida és Grynaeus (1988) által javasolt formát használom, de stiláris okokból szerepel a szövegben más névforma is.
2. <http://www.csongrad-megye.hu/hfm/pages/pages/details/60.html>
3. http://wn.com/Lucius_Cincius_Alimentus
4. Váradi Lencsés György későbbi egészségi állapotáról követtársa, Marcello Squarcialupus antitrinitárius orvos küldött Rómából Gyulafehérvárra az itt leírtakkal szinte szó szerint egyező jelentést.

Képek

1. kép. A sárvári vár főbejárata (Szabó T. A. fényképe)
2. kép. Philippe Melanchton, ahogy (Ajtósi) Albrecht Dürer látta 1526-ban
3. kép. A sárvári iskola szellemiségét tükröző nyelvtani lecke Sylvester 1539-es Grammaticájában
4. kép. Az első, magyarul nyomtatott orvosi szöveg, Sylvester János Új-Testa-men-tum fordításának (1541) jegyzetanyagában
5. kép. Szegedi Kőrös Gáspár saját kezű levele Nádasdy Tamásnak 1554-ből
6. kép. Nádasdy Tamás (1498–1562) nádor, a sárvári iskola kialakítója és fenntartója (http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1dasdy_Tam%C3%A1s)
7. kép. Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolya (1521–1571), Szegedi Kőrös Gáspár páciense
8. kép. I. Nádasdy Ferenc (1555–1604), a fekete bég, Szegedi Kőrös Gáspár méhdaganat-kezelésének „emberi eredménye”. Kép forrása: [http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1dasdy_Ferenc_\(hadvez%C3%A9r\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1dasdy_Ferenc_(hadvez%C3%A9r))
9. kép. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya tumbája Lékán (AU) (Fénykép: Szabó T. A.)